

SUOMALAINEN TIEDEAKATEMIA

ESITELMÄT

JA

PÖYTÄKIRJAT

1910

II

PAINOSTA TOIMITTANUT

GUST. KOMPPA
AKATEMIAN SIHTEERI

HELSINKI 1911,
SUOMALAISEN TIEDEAKATEMIAN KUSTANTAMA.

siaan mies, joka tietää mitä kiusattuna oleminen merkitsee (Hepr. 4, 15—16), hän on Vapahtaja jokaiselle, joka saa taistella pahan, luopuvaisen sydämensä kanssa.

Lopputulos tutkielmastani on se, että kaikki tutkimuksen alaiset kiusauskertomukset osoittautuvat kasvavan oman uskontonsa maaperästä, niin että ulkoapäin tuleva vaikutus perusajatuksiin nähdessä on ei ainoastaan tarpeeton, vaan suorastaan mahdoton otaksuma. Jos vierasta vaikutusta täytyisi olettaa, niin se ei voi koskea muuta kuin muotoa tai epäoleellisia sivuseikkoja. Mutta monet näkökohdat vastustavat tätäkin myönnytystä mitä erityisesti kristinuskon saamiin vaikutuksiin tulee.

Lisiä esitelmään tanskalaisten retkistä Suomeen vna 1191 ja 1202. J. W. RUUTH.

Vuoden alussa, tammikuun kokouksessa, pidin Akatemiassa esitelmän, jossa väitin, että Tanskan keskiajan kronikoissa mainitut retket „Finland“iin vuosina 1191 ja 1202 tarkoittivat Suomea, eikä — niinkuin tähän asti on otaksuttu — joko vendiläisten maata, Vendeniä Pohjois-Saksassa, taikka Finvendeniä Ruotsin Smälannissa.

Äsken ilmestyneessä asiakirjajulkaisussa „Finlands medeltidsurkunder“, jonka liitteisiin myöskin otteina Tanskan kronikoista ovat painetut kaikki ne paikat, joissa Finland-retki vna 1191 mainitaan, arvelee julkaisija, että Finland-nimen siassa noissa kronikoissa oikeastaan pitäisi seisoa Samland, joka tarkoittaa yhtä osaa nykyistä Preussia, ja viittaa arveluusa todentamiseksi kahteen „Scriptores rerum danicarum“-teoksen julkaisijan, Langebekin, kronikkojen tekstiin liittämään selvittävään nuottiin, sekä sen ohessa erääseen kohtaan Lagerbringin Ruotsin historiassa. Koska siis voisi näyttää siltä kuin kysymys tämän kautta olisi saanut uuden ratkaisun, olen katsonut tarpeelliseksi esiintuoda muutamia selityksiä asian valaisemiseksi.

Mitä ensinkin tulee „Finlands Medeltidsurkunder“ien viittauksiin „Scriptores rerum danicarum“-teoksen selityksiin, niin on huomattava, että ne nuotit viimemainitussa teoksessa, joihinka viitataan, ensiksikään eivät lainkaan koske niitä kronikkoja, joista otteet ovat „Medeltidsurkunder“eihin otetut, eivätkä, toiseksi, ollenkaan ole tarkoitettut sen Finland-retken selittämiseksi, josta samaset otteet puhuvat. Langebekin kysymyksessä olevat nuotit kuuluvat ihan toisiin lähteisiin, ja niissä on puhetta ihan toisista retkistä.

Toisen näistä „Finlands Medeltidsurkunder“ien siteeraamista nuosteista on nimittäin Langebek liittänyt Sven Aakenpojan esitykseen Knut Suuren linnalaeista, „Historia legum castrensiū regis Canuti Magni“, selittääkseen erästä paikkaa, jossa Sveno, puhuessaan Knut Suuren valloituksista, sanoo, että hän muiden maiden ohessa valloitti myöskin Finlandin. Toinen nuotti taas kuuluu erääseen „Genealogia regum Danorum“-nimiseen kuningasluetteloon, kohdistuen sen kertomukseen saman Knut Suuren valloituksista, joiden joukossa ei mainita Finlandia vaan sen sijasta Samos'it, s. o. Samlandilaiset. Langebek näissä nuoteissaan, viittaamalla toisesta toiseen; selittää, että Sveno Aakenpojan teoksessa Finlandilla tarkoitetaan Samlandia, jota „Genealogia regum Danorum“-teoksen puhe Samoskansasta tarkoittaa.

Tämä Langebekin huomautus on, mitä näihin teoksiin ja näihin retkiin tulee, aivan oikea. Finland nimi on Sveno Aakenpojan esityksessä Knut Suuren laeista epäilemättä luettava Samland. Sen on Sveno Aakenpoika itsekäin eräässä toisessa teoksessaan todistanut. Lyhyessä, vuoteen 1185 päättyvässä Tanskan historiassa hän nimittäin, puhuen samasta asiasta, Knut Suuren valloituksista, ei mainitsekaan Finlandia, vaan Sambiaa, s. o. Samlandia. Mahdollista on siis, että Sveno Aakenpoika Knut Suuren laeissakin on kirjoittanut Samland, ja että Finland-nimi vaan hänen julkaisiansa Stephaniuksen väärin lukemisen kautta, taikka ehkä suorana painovirheenä on siihen tullut.

Mutta olkoonpa tämän asian laita kuinka tahansa, niin ei Langebekin nuotteja, jotka koskevat silminnähtävää erehdyttä Finland-nimen käyttämisessä eräässä teoksessa, joka koskee yksinomaan *Knut Suurta*, ja joka on kirjoitettu enemmän kuin puolentoista vuosisataa tämän kuninkaan ajan jälkeen, mitenkään voi ottaa perusteeksi, kun on selvitettävä Finland-nimen merkitys niissä kronikoissa, joista otteet ovat „Finlands Medeltidsurkunder“eihin otetut ja jotka, niinkuin esitelmässäni selitin, varsin lähiaikaisina lähteinä puhuvat *Knut VI:n retkistä*. Eikä Langebek suinkaan ole näillä nuoteillaan tahtonut sanoa, että nimi Finland tarkoittaisi Samlandia muissakin hänen painattamissaan keskiaikaisissa historianlähteissä. Päinvastoin hän eräässä nuotissa, jonka hän on liittänyt kronikkojen kertomukseen vuoden 1191 Finland-retkestä viittaamalla muihinkin paikkoihin, missä tästä retkestä puhutaan, sanoo: „näistä paikoista näkyy, että tämä tanskalaisten sota pikemmin oli tehty slavilaisia eli vendiläisiä kuin Suomea vastaan.“ „Mutta“ — lisää hän — „asia on kuitenkin vielä epävarma. Suomalaiset ovat sa-

maa sukua ja kieltä kuin virolaiset. Nyt on selvillä, että Knut oli tehnyt sotaretkiä Viroon, hänellä olisi siis ollut helppo joutua tekemisiin myöskin heidän naapuriensa suomalaisten kanssa.“¹ Siis jättää Langebek, jos kohta luulee Finlandilla tässä tarkoitettavan — ei suinkaan Samlandia, vaan Vendeniä, kysymyksen avoimeksi ja myöntää mahdolliseksi, että Finland näissä kronikoissa tarkoittaa meidän maatamme.

„Medeltidsurkunder“ien siteeramat paikat „Scriptores rerum danicarum“-teoksessa eivät siis mitenkään voi tukea sitä asiaa, jota varten niihin on viitattu. Vielä vähemmin merkitsee tässä kysymyksessä viittaus Lagerbringin historiaan, joka viittaus ehkä onkin vaan erehdys. Sillä siinä paikassa Lagerbringiä, johonka viitataan, ei — eikä liioin missään muussakaan paikassa — puhuta mitään Samlandista vaan, niinkuin esitelmästäni kävi selville, Vindlandista eli Vendenistä, jota maata Lagerbring, niinkuin enimmäkseen vanhat historioitsijat, luulee kronikkojen Finlandilla tarkoitettavan.

Sen nojalla mitä nyt olen esittänyt, en siis katso „Medeltidsurkunder“ien sitaateilla olevan mitään todistusvoimaa Finland-nimen selittämiseksi niihin kronikkoihin nähden, joista teokseen painetut otteet ovat otetut, vaan pysyn yhä vakuutettuna siitä, että Finland-nimellä näissä kronikoissa, ja siis myöskin juuri „Medeltidsurkunder“ien otteissa, mikäli ne koskevat vuoden 1191 retkeä, tarkoitetaan Suomea, eikä Samlandia tahi mitään muuta maata.²

¹ Vuoden 1202 retkestä puhuessaan sanoo taas Suhm: „Tämä näkyy todistavan, mitä ennen sivuilla 207 ja 262—64 (joissa paikoissa on ollut puhetta 1191 vuoden retkestä, jonka Suhm — niinkuin olemme maininneet — asettaa vuoteen 1190) on mainittu tanskalaisten retkistä Suomeen. Koska tanskalaiset usein, erittäinkin 13:lla ja sen edellisellä vuosisadalla tekivät retkiä Viroon, ja Suomi on tätä maata vastapäätä, näyttää siltä, kuin ei olisi tarvis pitää Finlandia Vendeninä, ja kun ruotsalaisilla ei vielä ollut koko Suomea hallussaan, niin ovat tanskalaiset luultavasti vaan ahdistaneet vapaita ja pakanallisia suomalaisia, sillä niinkauan kuin Sverker istui rauhallisesti Ruotsin valtaistuimella, oli hyvää sopua Tanskan ja Ruotsin välillä.“

² Omituinen on muutoin ruotsalaisten historioitsijain kanta tämän 1191 vuoden Suomenretken suhteen. Lagerbring (II 201—202) kummastelee, puhuessaan vuonna 1191 ilmi puhjenneesta Schleswigin piispan kapinasta, johon Ruotsin kuningas oli sekaantunut, ettei Tanskan kuningas sen johdosta ryhtynyt mihenkään kostotoimeen Ruotsia vastaan. Hän kyllä tämän yhteydessä mainitsee tiedon löytyvän siitä, että tanskalaiset samaan aikaan

Tämä olkoon kylläksi tästä asiasta. Tahtoisin kuitenkin vielä käyttää tätä tilaisuutta lisätäkseen, että minusta näyttää mahdolliselta, ettei näiden tanskalaisten retkien muisto vieläkään ole tykkäänään kansan mielestä unohtunut. Niiden kansantarujen joukossa, jotka puhuvat juutilaisten olostä ja käynnistä Suomessa, ja jotka enimmäkseen ehkä voivat tarkoittaa myöhempien aikojen tapauksia — erittäinkin Severin Norbyn herrastelua maassamme 1500-luvun alulla —, löytyy nimittäin yksi, joka näyttää viittaavan paljon vanhempiin aikoihin. Se on eräs Länsi-Suomessa jotenkin laajalle levinnyt kertomus siitä, kuinka kerran maailman aikaan juutilaiset eli tanskalaiset, jotka, eläen muka syöttöläinä rahvaan kesken, jota kovasti rasittivat, kaikki eräänä Tapanin yönä murhattiin.

Vehmaan kihlakunnassa, erittäinkin Laitilan pitäjässä, kuuluu tämä taru Killisen mukaan (Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen aikakauskirja VII. 139) seuraavasti:

„Oli aika jolloin juutilaisia eli tässä maassa; he söivät, joivat ja tekivät väkivaltaa. Pantiinpa sen tähden kirkkoon kuulutus, joka kuului näin: „Se härkä, joka tänä päivänä on syötteellä, se huomenna tapetaan.“ Juutilaiset eivät tämän kuulutuksen merkitystä ymmärtäneet, mutta muut sen ymmärsivät. Niinpä sitten syötettiin ja juotettiin juutilaisia yllin kyllin, sitten karattiin heidän kimpuunsa, tapettiin heidät kaikki ja haudattiin metsään.“ „Parissa paikassa, kuin kysyin mitä nuo juutit mahtoivat olla sai vastaukseksi, että ne olivat sellaisia ihmisiä, joilla ei ollut sanan tietoa, s. o.

olisivat retkeilleet Suomeen, mutta Vindland-hypoteesi estää hänet vetämästä johtopäätöksen tästä tosiasia. — Strinholm taas (IV, 153–154) julistaa Saxon väitteet siitä että Ruotsin hallitus muka myötensä olisi avustanut tanskalaisia kapinoitsioita, Harald Skrengiä 1182, Schleswigin piispaa 1191 y. m., perättömiksi, juuri sen johdosta, ettei tiedetä tanskalaisten millään tavalla kostaneen noita vihollisuuksia. Hänkään ei siis tule ajatelleeksi, että kysymyksessä oleva Suomen retki juuri saattoi olla kostoa Ruotsin salavehkeistä Schleswigin piispan kanssa, jotka epäilemättä olivat Tanskassa hyvin tunnetut, siihen aikaan kuin tuo retki tehtiin.

Lisätietona tanskalaisten aikaisesta olostä maassamme, olkoon sivumennen mainittu, että Lohjan pitäjässä muuan rajapaikka Vaanilan ja Laakspohjan kartanoiden välillä, joka raja mainitaan jo 1402, eräässä vna 1803 annetussa rajakirjassa kutsutaan „Jutrån“, juutinrajaksi (katso Neovius, Ad.: Hist. anteckningar om Vaanila gård ss. 48 ja 4). — Jos saa otaksua — niinkuin taipuisi luulemaan — että tämä nimi on yhtä vanha kuin rajakin, osoitaisi sekin laillansa, että tanskalaisia on oleskellut maassamme jo ennen unionisotien aikojä, ja että he silloin myöskin ovat pyrkinet täällä maata haltuunsa ottamaan.

pakanoita.“ — „Edellä on jo“ — lisää sitten kertoja — „mainittu, että Kovion ja ja Murasten kyläin välillä on juutin veräjä; tämän veräjän lähellä on juutilaisten hauta, josta tarina kertoo, että siihen on haudattu juutilaisia, kun heitä „paljon tapettiin“. Juutin veräjän läheisyydessä ei kuitenkaan muuta hautaa näy, kuin eräs juutin vare, joka on tavallisten hiittenkiuvasten jäännösten kaltaisen.

Mynämäen kihlakunnassa, Karjalan kappelissa, on nuorena poismennyt tutkija J. Sjöros tavannut saman tarun. Siellä kerrottiin se hänelle näin: (Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen aikakauskirja VIII. 104—05).

„Oli vihdoin päätetty antaa juuteille ratkaiseva isku. Kirkossa kuulutettiin tapaninpäivänä: „tänä yönä se vasikka tapetaan, joka syötteellä on.“ Tämän kuulutuksen tarkoitusta juutit eivät käsittäneet, tai kenties eivät saaneet koko kuulutusta tietoonsakaan. „Mitä pakanat kirkossa olisivat tehneet?“ sanoi eräs kertoja, kysyessäni, miks' eivät juutitkin kuulutusta onkeensa ottaneet. Juutit siis kyläkunnissa menivät illalla täydessä turvassa levolle, mutta yöllä heidän päällensä kaadettiin pitkät pöydät, joiden alle he teurastettiin.“

Myöskin vanhan Ulvilan kihlakunnassa, ainakin Eurassa, näkyy Laihianderin v. 1753 tekemän kertomuksen mukaan muisto tällaisesta tanskalaisten murhasta silloin vielä säilyneen kansan kesken (Hist. ark. III. 99).

Lounais-Suomessa on vihdoin tavallisena sananpartena kuin jokin toimi käy nurinkurisesti: „käy kuin juutin jumalanpalvelus.“

Vaikka tietysti kansantaruille sellaisinaan yleensä ei ole annettava erityistä arvoa historiallisina todistuskappaleina, ovat ne kuitenkin, silloin kuin ne laajalla alalla esiintyvinä selvästi viittaavat johonkin tositapahtumaan, huomioon otettavat, koska ne siinä tapauksessa saattavat tukea historiallisten muistiinpanojen esitystä menneistä ajoista. Että tämä nyt kysymyksessä oleva taru ei saata olla vain tuulesta temmattu, vaan epäilemättä sisältää muistoja jostakin tositapauksesta, voidaan pitää melkein varmana. Enkä liioin saata uskoa, että tarussa kuvattu tapaus, joka laadultaan ja luonteeltaan miltei muistuttaa Sisilian kuuluisaa iltamessua, olisi saattanut tapahtua niin myöhäisenä aikana, kuin esim. Tanskalaisten käydessä maassamme Otto Rud'in ja Severin Norbyn johdossa, ilman että se olisi herättänyt jälkikaikua sen ajan kirjallisuudessakin, joka ei silloin enää pohjoismaillakaan ollut aivan mitätöin. Se seikka juuri, ettei siitä 1500-luvun kronikoissa tai asiakirjoissa ole mitään pu-

hetta, tekee luultavaksi, ettei se ole tapahtunutkaan sillä vuosisadalla eikä lähinnä edelliselläkään, vaan jo niin kaukaisina aikoina, ettei silloin vielä paljon kirjallisia muistiinpanoja tehtykään.

Eikä liioin tunnu luultavalta, että tämä taru olisi joku kansan mielikuvituksen luoma travestia kertomuksesta Herodeksen toimittamasta lasten murhasta, joksi sitä ehkä voisi ajatella sen vuoksi, että siinä mainittu murhajuttu kohdistuu Tapaninaikaan. Siksi koko kertomus on liian asiallinen ja ykstyiskohtiin menevä¹

Jos lähemmin tarkastamme tätä tarua, eroaa se muista juutilaistaruista etupäässä sen kautta, että se selvästi näkyy viittaavan aikaan, jolloin pakanuus ja kristinoppi taistelivat keskenään. Kansan muistissa, jossa historiallisten tapahtumien yksityisseikat helposti voivat toisiinsa sekaantua, ovat kuitenkin tanskalaiset muutuneet pakanoiksi ja hiisien vertaisiksi. Tällöinen sekaannus on psykologisesti helposti käsitettävissä, kun ajattelemme, että tanskalaiset ryöstöjensä ja väkivaltaisuuksiensa kautta olivat tulleet katkeran vihan esineeksi suomalaisille, jotka tultuaan itse kristityiksi saattoivat muistaa heitä, heidän tekojensa mukaan, pahantekiöinä ja pakanoina. Tarun yhteys vanhain hautakuoppain ja hiittenkiukaitten kanssa, joita juuri sillä alalla, ja ainoastaan sillä alalla, jossa yllämainittu tapaninyön juutilaismurha muistetaan, yleensä kutsutaan juutinhaudoiksi, ja joiden joukossa löytyy sellaisiakin, joista suoraan sanotaan, että niihin on noita silloin tapettuja juuteja haudattu (juutinvare Laitilassa), osoittaa myöskin, että kansan muisti asettaa tämän tapauksen hyvin varhaiseen aikaan, jolloin vielä pakanuuden ajan hautoja käytettiin.

Jo Sjöros, joka ei liioin epäile, ettei tarun juuteilla olisi tanskalaisia tarkoitettu, on huomauttanut tästä yhteydestä tarun ja hautojen välillä ja sanoo: „se suhde, jossa satu on pakanuuden aikaisien hautojen nimitykseen, tekee ainakin mahdolliseksi olettaa, että

¹ Huomattava on muun muassa tuo tarussa kuvattu silloisten tanskalaisen ylellinen joulunviettamistapa, joka oli siksi yleisesti tunnettu, että siitä puhutaan saman aikuisissa historiallisissa muistiinpanoissakin. Kerrotaan nimittäin, että Holsteinin kreivi, jonka lopussa vuotta 1201 oli onnistunut valloittaa takaisin tanskalaisten miehittämän Hamburgin, laiminlöi kaupungin pikaisen varustamisen, „koska“ — sanotaan — „hän luuli, etteivät tanskalaiset, joilla oli tapa viettää joulujuhlaansa suurilla juomingeilla, olisi takaisin odotettavissa, ennenkuin uuden vuoden alussa“. Mutta sillä kertaa tanskalaiset pettivät hänet. Jättäen joulunviettonsa sikseen, ilmaantuivat he itse jouluiltana Hamburgin muurin edustalle. Kreivi oli siten joutunut ansaan ja vietiin vankina Tanskaan.

se tarkoittaa jotakin sisällistä uskonnon vihan synnyttämää kahakkaa kristinopin ensi ajoilta maassamme.“ Luulen hänen olleen oikeassa, ja että tämä kansantaru mahdollisesti saattaa sisältää hämärän muiston siitä ajasta, jolloin juutit Knut VI:n ja Andreas piispan johdolla miekalla ja tulella kävivät kansaamme kristinoppiin käännyttämässä.

Miten sade alkaa. G. MELANDER.

Usein peittävät synkät pilvet taivaan ilman että sadetta syntyy. Toiselta puolen on huomattu sadetta, vaikka taivas on aivan kirkas eikä pilviä sitä ennen ole näkynyt. Sateen synty tapahtuu tavallisesti yht'äkkiä. Pilvestä laskeutuu muutamia hienoja sadehelmiä ja ennen pitkää muodostuu pisaroita koko pilvikerroksessa. Rankkasade syntyy etenkin näin äkkiä ilman että sen synnyn syitä voidaan tarkemmin määritellä. Varmaan ilmakehämme sähkötilalla on suurin vaikutus sadepisarain suurenemiseen, kun pilvi kerran on muodostunut, mutta pienempien vesihiukkasten tiivistyminen ilmassa olevasta vesihöyrystä saa alkunsa aivan toisista syistä.

Ilmassa leijaille tavallisesti äärettömän suuria määriä aivan näkymättömiä hiukkasia, joitten läsnäolosta ei edes suurimmat suurenuskoneet anna mitään tietoja. Nämä hiukkaset tulevat vaan senkautta näkyviin, että niitten ympäri muodostuu pieniä vesipisaroita, kun ilma yhtäkkiä jäähtyy. Tiedämmehän että kylmä kapale kun se tuodaan lämpimään tupaan tulee kosteaksi. Luonnossa tapahtuu samanlainen ilmiö aina kun kylmä ilma-kerros sekaantuu lämpimän ja kostean ilmakerroksen kanssa. Täten syntyvät pienet sumuhiukkaset, jotka luultavasti sähkövoimain vaikutuksesta sadepilvessä suurenemistaan suurenevät. Osittain voi tämä suureneminen myöskin riippua vesihöyryn jatkuvasta tiivistymisestä kylmemmän vesipisaran pinnalle ja osittain yhtyvät pienet vesipisarat toisiinsa sysätessään toinen toistaan tuulen vaikutuksesta. Samoin kuin vesipisara tiivistymisen kautta voi kasvaa voi se myöskin haihtumisen kautta vähentyä. Olen itse Biskrassa (Saharassa) nähnyt ukkosen ilman, jolloin salamet välkkyivät mustien pilvien peittämällä taivaalla ja jolloin pilvien viistot sadehelmet ilmoittivat rankan sateen tuloa, mutta minua ei kohdannut muuta kuin kolme sadepisaraa. Saharan kuumassa ilmassa haihtuivat sadepisarat ennen kuin ne sattuivat maahan.

Me näemme siis, ettei ole helppo ratkaista milloinkaa sade to-